

Är jämlika arbetsplatser ett relevant rättvisemål?

Simon Birnbaum

Inledning

Är ojämlika arbetsplatser orättvisa arbetsplatser? Merparten av denna bok presenterar empirisk forskning om hur praktiker inom eller kopplade till olika arbetsorganisationer formar, speglar men ibland också utmanar komplexa ojämlikhetsmönster (Acker 2006). Av kapitlen framgår att de anställda på arbetsplatserna ofta uppfattar sådana ojämlikheter som orättvisa, och så reagerar många av oss som läsare också. Social aktivism som tar sikte på att förändra arbetslivets villkor motiveras ofta just med hänvisning till ojämlikhetens problem.

Vetenskapliga och politiska ansträngningar för att förstå eller motverka ojämlika arbetsplatser utgår emellertid från ett moraliskt antagande, nämligen att jämlikhet inom arbetsorganisationer är både eftersträvansvärt och viktigt. Syftet med detta kapitel är att ställa detta antagande i rättviseteoretisk belysning, det vill säga att undersöka om jämlika arbetsplatser alls är ett relevant rättvisemål och hur en sådan jämlikhetssträvan i så fall bör motiveras.

En utgångspunkt för min undersökning är att våra föreställningar om jämlikhetens närmare innebörd och roll ofta vilar på ett rättvisetänkande som hämtar sin inspiration och vägledning från den politiska filosofin. De frågor jag utifrån samtida rättviseteori ska undersöka är: (1) Kräver social rättvisa jämlika arbetsplatser? I så fall: (2) Vilka aspekter av jämlikhet bör stå i centrum för rättvisebedömningar i detta sammanhang? Och (3): Vilka politiska strategier följer av dessa svar när vi ställs

inför den mer praktiska frågan om och i så fall hur välfärdsstaten och dess sociala skydds nät bör främja rättvisa arbetsvillkor? Är basinkomst, alltså en garanterad minimiinkomst utan motprestationskrav, svaret?

Att jämlikhet är ett nyckelvärde i en rimlig rättvisepuffattning kan i en allmän mening tyckas uppenbart. Så hävdar en av våra mest inflytelserika läroböcker i politisk filosofi på goda grunder att varje välutvecklad politisk teori gör anspråk på att formulera en tolkning av hur vi bäst behandlar människor som jämlikar (Kymlicka 2002). Enligt detta synsätt är den relevanta frågan inte huruvida jämlikhet är önskvärt eller grundläggande, i bemärkelsen att varje person – med Ronald Dworkins formulering – måste betraktas med ”jämlik omsorg och respekt” av den politiska gemenskapen (Dworkin 2000). Istället är frågan hur vi bäst ska tolka och precisera denna utgångspunkt. Vilken är jämlikhetens närmare innebörd och vilka slags sociala arrangemang följer av en sådan jämlikhetsambition?

Av det allmänna, abstrakta kravet på att behandla människor som jämlikar följer inte nödvändigtvis att socioekonomisk jämlikhet är eftersträvansvärt, det vill säga att människors livsvillkor i ett samhälle – till exempel avspeglade i fördelningen av inkomster och förmögenheter – ska vara relativt jämlika. Libertarianska rättighetsteorier har sin udd riktad just mot den rättvisetradition som knyter jämlikhetsvärdet till krav på kontinuerlig omfördelning för jämlika livsvillkor (Nozick 1974). Än mindre följer av denna allmänna jämlikhetsuppfattning en klar bild av i vilka sociala sammanhang som rättvisekrav på en jämlik fördelning har sin tillämpning. Dominerande teoribildningar förenas inte bara i sin utgångspunkt att varje person måste behandlas som en jämlike utan också av antagandet att krav på rättvisa i första hand riktas till offentliga eller tvingande institutioner, bland annat med hänvisning till deras genomgripande fördelningseffekter (Rawls 1971). Detta snäva institutionella fokus innebär dock, som Susan Okin betonat, att många viktiga sociala praktiker potentiellt faller utanför rättviseteorins räckvidd (Cohen 2008; Okin 1989). Det finns många sociala sammanhang och former av interaktion som har omfattande och djupgående fördelningseffekter utan att vara entydigt tvingande eller offentliga. Hur är det till exempel med familjer, frivilligorganisationer – och arbetsplatser?

För att belysa relationen mellan rättvisa och jämlika arbetsplatser på ett fokuserat sätt har jag avgränsat detta kapitels syfte till att identifiera, jämföra och värdera tre angreppssätt som varit särskilt inflytelserika i den rättviseteoretiska litteraturen om jämlikhet: rawlsiansk social-liberalism, libertarianism och relationell jämlikhet. Metodologiskt följer jag det tillvägagångssätt som John Rawls beskrev som en strävan mot reflektiv jämvikt (*reflective equilibrium*) mellan principer och våra överlagda moralomdömen (eller ”intuitioner”) om vad som ter sig rimligt i enskilda exempel och situationer. Jag betraktar alltså inte rättviseteori som en mekanisk tillämpning av axiomatiskt givna principer. Istället växer våra ställningstaganden fram i en process där våra teorivärldar utvecklas genom att vi reder ut, och med nykter inlevelse begrundar, deras praktiska implikationer. Vad följer av olika principer och de antaganden och stödteorier som de vilar på? Framstår dessa implikationer som rimliga eller krävs det att vi överger eller justerar våra principer för att bättre kunna bekräfta och rättfärdiga våra genomtänkta omdömen? I denna process av ömsesidiga justeringar och anpassningar mellan principer och omdömen undersöker vi olika vägar för att konsekvent artikulera, klargöra och ordna våra föreställningar om rättvisa så att våra principer och moralomdömen står i samklang med – och understödjer – varandra.

Kapitlets övergripande argumentation kan summeras enligt följande: Trots att ett krav på jämlika arbetsplatser har starkt stöd av våra intuitioner om rättvisa leder de rättviseteorier som dominerat samtida politisk filosofi i liberala demokratier sedan 1970-talet till ett avvisande av ett sådant krav. Till exempel Rawls jämlikhetsinriktade rättviseteori och olika libertarianska teorityper skiljer sig åt på avgörande punkter men de visar sig ha en viktig egenskap gemensam, nämligen att de inte ställer jämlikhetskrav i någon mer direkt eller grundläggande mening på arbetsplatsers organisering och beslutsstrukturer. I ljuset av detta argumenterar jag för att en rimlig rättviseteori måste ge en mer central plats åt värdet av jämlikhet i arbetslivet. Under senare år har en våg av ny forskning utvecklat idéer om relationell jämlikhet som i många fall har satt en föreställning om frihet från godtycklig maktutövning i centrum (Anderson 2015; Lippert-Rasmussen 2018; Pettit 2014; jfr Elford 2017).

Jag menar att detta tredje perspektiv har större potential att kunna rättfärdiga och precisera innebörden av ett sådant vidare spektrum av värden. När frågor om fördelningsrättvisa förankras i en analys av relationell jämlikhet med dess direkta fokus på maktrelationer och friheten från godtycklig maktutövning, står det klart att möjligheten att i arbetet interagera som jämlikar är ett både relevant och centralt rättvisekrav. Detta angreppssätt ger inte bara andra svar på våra frågor om vad ett rättvist arbetsliv kräver. Det etablerar också grunden för en rikare, mer differentierad välfärdspolitisk strategi för att förverkliga målet om rättvisa arbetsplatser. Jag kommer att illustrera och fördjupa min tolkning av relationell jämlikhet genom en analys av förslaget om basinkomst.

Arbetets roll i rättvisebedömningar

Att arbetsplatser och arbetets organisering aktualiserar rättvisebedömningar framstår på ett sätt som självklart. Huruvida arbetsgivare rekryterar på ett korrekt sätt är något alla emellanåt får anledning att fundera över, och att det i någon mening har med rättvisa att göra ter sig också för de flesta som självklart. Likaså uppkommer ofta frågor om olika personalärenden hanteras som de ska, till exempel under vilka omständigheter en arbetsgivare har rätt att avskeda någon. Men arbete och anställningar har också en mycket mer grundläggande roll i vårt tänkande om hur samhällets institutioner bör utformas för att kunna kallas rättvisa.

Jag urskiljer här tre centrala föreställningar om arbete i våra mest inflytelserika rättviseuppfattningar:

För det första betraktas arbete inte sällan som en fördelningsbar resurs, till exempel när det talas om ”rätten till arbete”. Arbete blir ett slags ”primär nyttighet” i John Rawls mening (sådan vi alla behöver eller gynnas av) som bör fördelas rättvist. Ibland framhålls arbetets värde som ett medel för att kunna försörja sig, ibland för att kunna delta fullt ut i samhällslivet.

För det andra, i en mer radikal och emancipatorisk diskurs, uppfattas arbete i högre grad som ett självändamål – en väg till frigörelse eller självförverkligande: att blomstra i gemenskap med andra, att få utlopp för sin kreativitet och utveckla sina förmågor på ett mångsidigt

sätt. I en ofta citerad formulering ur *Kritik av Gothaprogrammet* (1875) beskrev Marx kommunismen som ett tillstånd där ”arbetet förvandlats från blott ett medel att upprätthålla livet till livets främsta behov”, en ordning bortom kapitalismens stympande arbetsdelning och den verklighet där arbetet i första hand är ett nödvändigt ont. Istället kan vi genom arbetet skapa, samarbeta och förverkliga våra inneboende förmågor – vad Marx kallade människans ”artväsen”. I detta tänkta tillstånd är det oklart om det ens finns utrymme för lönearbete i den form som dominerar arbetslivets nuvarande organisering. Förverkligandet av denna vision knyts ofta till institutionella former där människor gemensamt äger huvuddelen av ett samhälles produktionsmedel (en av de vanligaste definitionerna av socialism). Det kan ske antingen genom arbetarägda företag eller genom att företag hyr offentligt ägda produktionsmedel och arbetare (som ägare) får ta del av vinsten istället för att vara lönearbetare anställda av privatägda företag.

Det är oklart i vilken mån rättvisan förblir en relevant dygd i ett sådant tillstånd: Marx vision om icke-alienerande arbete, som utförs för sin egen skull snarare än som ett medel för något annat, förknippas med ett tillstånd av ekonomiskt överflöd eller en kraftigt förstärkt gemenskapskänsla som gör att grundläggande ekonomiska motsättningar och konkurrerande anspråk på knappa resurser upplöses. I en ordning där människor frivilligt bidrar produktivt i en utsträckning som är tillräcklig för att alla kan få vad de vill ha finns inget behov av rättvisepprinciper för att hantera rivaliserande krav.

För det tredje, eftersom kommunismens överflöd låter vänta på sig och arbetsmarknaden inte kan förse mer än en liten minoritet av befolkningen med arbete av ett slag som påminner om ”livets främsta behov” snarare än ett nödvändigt ont, aktualiseras ofta en syn på arbete som en börda eller skyldighet, med tillhörande krav på en rättvis fördelning av (eller kompensation för) detta slit. I flera idétraditioner ses arbete som något unikt värdeskapande vars produkt moraliskt sett hör hemma hos arbetarna. Den fundamentala rättvisekonflikten förstås här inte sällan som en konflikt om exploatering eller utsugning. Människor förvägras att fullt ut tillgå värdet av vad de själva skapat genom sitt arbete, och rättvisa handlar om att rätta till detta missförhållande. Många marxister åberopar denna tanke för att artikulera vari

kapitalismens orättvisa består, genom olika versioner av tesen om att det privata ägandet av produktionsmedlen låter ägarna (kapitalisterna) få del av arbetsprodukten utan att själva bidra. Libertarianer riktar sin kritik mot en omfördelade stat men uttrycker en i grunden liknande tankegång: den beskattande staten inkräktar på den enskildas själv-ägarskap (*self-ownership*) och de rättigheter som följer av människors äganderätt till sina egna förmågor. Om den enskilda äger sig själv äger hon också resultatet av sina arbetsinsatser så länge produktionsprocessen inte har inkräktat på någon annans rättigheter. Omfördelade beskattning av arbetsresultatet är följaktligen ett slags institutionaliserad stöld. Sådana föreställningar om att skatt är stöld säger strängt taget inte något om att arbetet måste vara slitsamt eller själsdödande, men i denna diskurs ligger det nära till hands att arbetaren töms på energi och utnyttjas genom att fråntas något hon har producerat i sitt anletes svett. Rättvisa förknippas följaktligen med att den som gör anspråk på produktionsresultatet själv måste bidra till produktionen.

När vi utifrån nuvarande produktions- och fördelningsstrukturer närmar oss politisk-filosofiska debatter om vad ett rättvist arbetsliv innebär finns det inslag av alla dessa olika föreställningar och associationer. För den som idag frågar hur en övertygande rättviseteori ska fixera arbetets roll och ge riktning åt jämlikhetskrav ifråga om arbetsorganisationer, finns anledning att begränsa sig till svar som inte bygger på en eller annan filosofi om arbetets betydelse för ett gott eller rikt liv. I ett fritt samhälle, oavsett om det vilar på en kapitalistiskt eller socialistiskt organiserad ekonomi, kommer människor sannolikt att ha mycket olika uppfattningar om vilken roll och vilket värde arbetet har i ett meningsfullt liv.¹ Låt oss i ljuset av detta undersöka hur två av de mest tongivande liberala synsätten i samtida rättviseteori, John Rawls socialliberalism och olika libertarianska teoribildningar, hanterar arbetets värde och arbetsorganisationers utformning.

Jämlikhetsliberalism i Rawls efterföljd

En naturlig startpunkt för att ta sig an frågan om jämlika arbetsplatser ur ett rättviseperspektiv är John Rawls föreställning om rättvisa, den allra mest inflytelserika rättviseteorin inom samtida politisk filosofi

(Rawls 1971). I en så rik och komplex teori som denna finns förstås många olika stråk och tolkningsmöjligheter (Birnbaum 2012). Det finns vissa underutvecklade inslag i Rawls teoribygge som faktiskt antyder att jämlika arbetsplatser och en någorlunda jämlik fördelning av meningsfullt arbete är väsentliga mål ur rättvisesynpunkt (se även Arnold 2012). Jag vill dock lyfta fram att sett till teorins mest centrala delar och hur Rawls själv preciserar rättvisepincipernas innehåll och mål ingår inte arbete eller meningsfulla aktiviteter bland de resurser som ska underkastas krav på jämlik fördelning. Inte heller ställer hans teori några mer direkta krav på hur arbetsorganisationer ska utformas för att kunna kallas rättvisa.

Rawls rättviseteori är för all del inte tyst i frågan om arbetsorganisationers utformning. Sociala befattningar (*social positions*) intar en mycket central roll i hans teori eftersom de påverkar fördelningen av de primära nyttigheter som människor behöver eller värdesätter i livet – utanför arbetstid. Rawls understryker att vi alla till exempel behöver inkomster, kapital eller motsvarande *all-purpose means* för att kunna fullfölja våra livsprojekt. Sådana medel inkluderar Rawls klart och tydligt i den kategori av tillgångar vars fördelning aktualiserar jämlikhetskrav. I senare texter inkluderade han även fritid i denna kategori (se t.ex. Rawls 2001, 179). Men arbete räknar han inte som en sådan tillgång.

Människors förväntade andel av primära nyttigheter styrs i hög grad av vilket slags arbete de utför och under vilka arbetsvillkor. Enligt Rawls differensprincip (*difference principle*), den kanske mest omtalade komponenten av hans rättviseteori, är ojämlikheter i fördelningen av primära sociala nyttigheter acceptabla endast om de är till gagn för de sämst ställda. Sociala och ekonomiska ojämlikheter ska vara till ”största möjliga fördel för de minst gynnade” och ”knutna till ämbeten och befattningar som står öppna för alla under förhållanden som ger alla skäligt jämngoda möjligheter” (Rawls 1996, 291). Att positioner ska stå ”öppna för alla” uppställer vissa ramvillkor för jämlikhetssträvanden genom fördelningspolitik, bland annat att meritokratiska principer ska styra konkurrensen om jobb. Icke-diskriminering vid tillsättning av tjänster är alltså ett prioriterat rättvisekrav oavsett om det ger maximalt gynnsamma fördelningseffekter för de sämst ställda.

En närmare analys visar att Rawls egen tolkning av differensprincipen inte implicerar att de lägsta inkomstnivåerna i ett samhälle ska maximeras (en uppfattning som ofta tillskrivs honom). Målet är istället att maximera den förväntade nivån av primära nyttigheter, såsom inkomster och fritid, inom de minst förmånliga sociala befattningarna (*social positions*) över ett liv (*life prospects*) (Van Parijs 2003). Den huvudsakliga tankegång som motiverar Rawls kritik av ojämlikheter är att de i så hög grad är ”godtyckliga ur moralisk synvinkel” – de kan hänföras till omständigheter som vi själva inte har någon nämnvärd kontroll över. Vi kan inte välja i vilken familj vi föds, eller var i världen; vilken omsorg och trygghet vi får; våra kognitiva, sociala eller fysiska förutsättningar; vår hälsa; våra tidiga förebilder, nätverk och gemenskaper – och allt detta formar fundamentalt vår självbild, vår motivation och våra framtidsutsikter. Att rådande ojämlikheter i så hög grad kan spåras till sådana slumpartade omständigheter – livets lotteri – snarare än något vi själva kan anses ha gjort oss ”förtjänta” av gör att en strävan mot jämlik fördelning av primära nyttigheter framstår som en rimlig grundhållning.

Samtidigt tänkte sig Rawls att de ojämlika livsutsikter som är knutna till olika befattningar ibland kan vara gynnsamma eftersom de stärker de ekonomiska incitamenten till produktiv verksamhet. I förlängningen kan det innebära förbättrade utsikter för alla genom att det höjer den socioekonomiska lägstanivån i ett samhälle. Det vore bättre, tänkte han sig, med en något mer ojämlik ordning där de sämst ställda har mer fördelaktiga utsikter, jämfört med en befattningsstruktur helt utan social och ekonomisk ojämlikhet. Det är en kontroversiell fråga i vilken mån en politik som godtar ekonomiska ojämlikheter faktiskt bidrar till att lyfta dem som har de minst förmånliga befattningarna till en högre nivå. Det finns vitt skilda tolkningar av i vilken utsträckning Rawls teori rättfärdigar socioekonomisk ojämlikhet. Vissa ekonomer, till exempel Arthur Laffer, har argumenterat för att skattesänkningar kan ligga i allas intresse genom att människor blir motiverade att arbeta mer när skatterna sänks. Även om ojämlikheten ökar när privilegierade grupper får högre nettoinkomster kommer de sämst ställda vinna på att produktionen och skatteintäkterna ökar. Andra, till exempel John Roemer, argumenterar för att arbetsutbudet inom åtminstone yrken

med hög social status tenderar att vara mycket stabilt och att höga arbetsinkomster kan beskattas hårt i utjämningssyfte utan att antalet arbetade timmar behöver påverkas negativt. Vår strävan efter erkännande, socialt anseende och respekt anses vara mer grundläggande drivkrafter än inkomst (Roemer 2010).

Oavsett debatter om ekonomiska incitament och deras betydelse för människors ansträngningar är min centrala poäng här att Rawls ger arbetsplatser och arbetets organisering en undanskymd roll i sin rättviseteori. Han bedömer dem i första hand instrumentellt, efter hur de över tid kan förväntas påverka de socioekonomiska utsikterna för de personer som har de minst förmånliga befattningarna i ett samhälle. Sociala befattningar, till exempel anställningar, får sin relevans för rättvisan genom att lönekuvert och arbetsvillkor påverkar människors förväntade tillgång till primära sociala nyttigheter över ett helt liv. För att veta vad rättvisan kräver måste vi därför undersöka vilka produktions- och fördelningssystem – kapitalistiska eller socialistiska ägandeformer, auktoritära eller demokratiska arbetsorganisationer och så vidare – som gör att de positioner som erbjuder sämst villkor blir så förmånliga som möjligt.

Vänsterlibertarianism

Enligt den libertarianska tradition som kan hänföras till John Locke, och vars mest framträdande uttolkare inom samtida politisk filosofi är Robert Nozick och hans efterföljare, handlar jämlikhet i första hand om att skydda människors rätt till självägarskap, det vill säga äganderätt till sina egna kroppar och förmågor, inklusive de ekonomiska värden som kan utvinnas ur dem. De flesta rättviseteorier som vilar på denna utgångspunkt är förenliga med mycket omfattande ekonomiska ojämlikheter. De kännetecknas av att de konsekvent avvisar varje krav på att fördelningen ska anta ett eller annat mönster, oavsett om det politiskt avsedda fördelningsmönstret är att åstadkomma materiell jämlikhet, att spåra människors olika behov, att fördela efter förtjänst, eller något annat (Nozick 1974). Människors frivilliga överföringar kommer oundvikligen bryta upp varje sådant fördelningsmönster. Krav på att fördelningen hela tiden måste korrigeras för att passa in i en sådan fixerad mall framstår

för Nozick som en tvångströja. Det moraliskt relevanta är istället att fördelningen respekterar människors rättigheter och historiskt grundade anspråk. Men denna hållning motiveras ändå ytterst med hänsyn till en viss form av jämlikhet, i detta fall rätten att behandlas som ett mål och inte som ett medel, och ståndpunkten att detta kräver att alla människor tillerkänns rätten till självägarskap.

Libertarianistiska teorier står emellertid inte nödvändigtvis i motsättning till krav på långtgående socioekonomisk jämlikhet. Tvärtom har en rad teoretiker försvarat former av libertarianism som är förenliga med krav på relativt omfattande social utjämning. Ett bärande argument för sådana tolkningar tar fasta på att det finns åtskilliga resurser som inte skapas genom enskilda personers arbetsinsatser och som rätten till självägande följaktligen inte skyddar från beskattning, ett annat är att man kan ifrågasätta vidsträckt ägandebegrepp som ger obegränsad rätt att privat överföra medel till andra, även efter sin död (Steiner 1994). Många så kallade vänsterlibertarianer menar att alla personer har samma rätt till värdet av till exempel naturresurser men i vissa fall också av producerade tillgångar som ärvs från tidigare generationer (Vallentyne & Steiner 2000). Att beskatta sådana resurser är inte att betrakta som att exploatera arbetare och lägga beslag på det värde de skapar genom sitt slit. Tvärtom framstår omfördelningen av sådana tillgångar som ett centralt rättvisekrav – en förutsättning för att ingen ska fråntas eller förvägras en jämlik andel av de resurser som ingen har större rätt till än andra. Detta kan motivera en betydande utjämning av gemensamma resurser (*commons*) – så länge det sker utan att göra avkall på respekten för människors självägande (Vallentyne 2012).

I detta tänkesätt ligger också att enskilda personer måste ha så stor frihet som möjligt att disponera sina tillgångar. Det framstår till exempel som paternalistiskt att ge stöd i form av anställningssubventioner istället för direkta kontantöverföringar eftersom människor har olika uppfattningar om vilken roll en anställning har för ett gott och värdefullt liv. Någon vill utbilda sig för att kunna få ett bra jobb, någon annan vill hellre satsa på egenföretagande, trädgårdsodling, umgänge med nära och kära eller kulturprojekt. Ur det libertarianska perspektivet är grundhållningen att staten inte ska villkora resursanvändningen på

något sätt eller skraddarsy den konkreta utformningen av rättigheter till gemensamma resurser så att de endast kan användas för specifika syften.

Om vi tillämpar libertarianismen på arbetsplatser och arbetsorganisationer blir nyckelfrågan inte om alla har tillgång till ett meningsfullt jobb, om makt och förmåner är jämlikt fördelade inom organisationen eller om arbetsplatsen är organiserad enligt ett eller annat mönster som förordas av jämlikhetsaktivister, till exempel enligt principer för arbetsplatsdemokrati. Det som är väsentligt är om arbetsplatsens organisering har vuxit fram på ett sätt som respekterar enskildas libertarianska rättigheter, inklusive deras rätt att fritt disponera sin rättmätiga andel av externa resurser såsom naturtillgångar. Tvingande krav på att arbetsorganisationer ska utformas enligt en viss form framstår i sig som en rättighetskränkning – en tvångströja som inskränker svängrummet för självägande personers frivilliga initiativ och överenskommelser i arbetslivet.

Relationell jämlikhet

Varför framstår dessa två tolkningar av jämlikhetens innebörd och krav – Rawls jämlikhetsliberalism respektive libertarianskt rättighets-tänkande – som problematiska när de konfronteras med frågan om rättvisa arbetsorganisationer? Utan att försöka ge något uttömmande svar på denna stora fråga kommer jag att fästa uppmärksamheten på några problem som dessa två inflytelserika teoribildningar delar och som ger oss skäl att rikta blickarna mot teorier om relationell jämlikhet. Ett lämpligt sätt att närma sig denna fråga i strävan efter reflektiv jämvikt mellan rättvisepinciper och moralomdömen är att undersöka vilka välfärdspolitiska strategier och praktiska ställningstaganden som kan tänkas följa av dessa båda rättviseteoretiska utgångspunkter.

Rawls själv uttryckte sig i allmänna ordalag om sådana praktisk-politiska frågor. Slående med den tolkning av Rawls jag presenterat är dock att de ekonomisk-politiska spelregler som styr människors förhandlingsmakt i relation till arbetslivet får en mycket betydelsefull strategisk roll. De är avgörande för hur materiella resurser fördelas genom arbetet och följaktligen för de sämst ställdas socioekonomiska utsikter. Rawls framhöll betydelsen av en ”överföringsgren” i politiken för att säkra ett

robust socialt minimum och systematiska inkomstillägg, till exempel genom en negativ inkomstskatt (villkorslösa, automatiska bidrag till låginkomsttagare) snarare än mer direkta ingrepp i prissystemet eller detaljkrav på hur olika befattningar skulle utformas (Rawls 1971, 275). Ett naturligt sätt att motivera denna hållning utifrån Rawls principer är – som bland andra Philippe Van Parijs framhållit – tanken att en fördelningspolitik för ”de sämst ställda” måste underlätta för människor att säga nej till ofördelaktiga jobberbjudanden och att lämna mindre förmånliga anställningar. Därigenom kan man sätta press på att maximera de förmåner – inkomster men också betald ledighet (semester, sabbatsår och så vidare) – som knyts till de minst förmånliga sociala befattningarna över tid (Van Parijs 2003; Van Parijs & Vanderborght 2017).

Liknande praktiska rekommendationer har lyfts fram i vänsterlibertarianskt tänkande om välfärdspolitiska strategier, om än av helt andra skäl. För att garantera att varje person får sin jämlika andel av de externa tillgångar som alla har samma rätt till, till exempel naturresurser eller ärvda tillgångar, utan att styra hur de används, föreslås ofta ett omfattande system för beskattning av dessa som finansierar kontantöverföringar till varje individ (Steiner 1994; Vallentyne 2012). Men när en sådan fördelningsstruktur väl är på plats blir en följd av det libertarianska perspektivet faktiskt att diktatoriskt organiserade arbetsplatser inte är mindre rättvisa än mer jämlikhetsinriktade eller demokratiska organisationsformer, givet att människor har samtyckt till dem och har möjlighet att lämna dem (Anderson 2015; Birnbaum 2021).

Jag ska i ljuset av dessa observationer framhålla två begränsningar i Rawls-baserade och libertarianska tänkesätt som påkallar ett alternativt eller åtminstone kompletterande perspektiv för att precisera innebörden av rättvisa arbetsplatser. För det första tycks dessa två teoribildningar ge orimligt stort utrymme för radikalt ojämlika arbetsorganisationer. Enligt dessa teorier är arbetsplatser och arbetsorganisationer inte i sig föremål för rättvisebedömningar i något mer direkt avseende. Istället fokuserar de på det vidare sociala sammanhang som dessa organisationer ingår i och på deras fördelningseffekter. Arbetsorganisationer betraktas som rättvisa om de ingår i och respekterar en institutionell ordning som etablerar vissa överordnade rättigheter och spelregler, till

exempel självvägarskap hos libertarianismen och meritokratiska principer vid tillsättning av tjänster hos Rawls, och om de är utformade på ett sätt som ger ett önskvärt ekonomiskt utfall. Kan de exempelvis förväntas tjäna Rawls differensprincip genom att bidra till en höjd ekonomisk lägstanivå i samhället?

Så länge dessa villkor är uppfyllda finns det inga hinder för praktiker som etablerar fundamentala sociala statusskillnader och ojämlikhetsnormer på en arbetsplats. Inga direkta rättvisekrav ställs på att de personer – inte minst anställda – vars livsvillkor i grunden påverkas av handlingar, regler och normsystem inom arbetsorganisationer ges rättigheter till insyn i, kontroll över eller annan delaktighet i relevanta beslutsprocesser. Inte heller finns det tillräcklig grund för att problematisera eller kritisera att anställda riskerar att få sparken om de ger uttryck för uppfattningar eller vanor som kan misshaga den arbetsgivare de är beroende av för sin anställning; de kan till exempel av lojalitet till sin chef förväntas stödja politiska åsikter de inte delar eller tvingas anpassa sina matvanor, sitt sätt att klä sig eller de religiösa övertygelser eller sexuella preferenser de ger uttryck för utanför arbetstid. Både Rawls jämlikhetsliberalism och libertarianskt rättighetstänkande tycks därför möjliggöra vad Elizabeth Anderson träffande betecknat som *private government* – att arbetsgivare utan transparens eller begränsande kontrollmekanismer kan styra människors liv som auktoritära diktaturer (se Anderson 2017 för en mängd illustrationer).

Andersons bidrag är bara ett i en våg av forskning inom normativ politisk teori som under senare år utvecklat idéer om relationell jämlikhet (Elford 2017). Relationell jämlikhet handlar i grund och botten om fördelningen av makt och formerna för social interaktion. Rättvisans huvuduppgift är enligt denna teoribildning att etablera grunden för en demokratisk gemenskap där alla medlemmar i möjligaste mån kan delta som jämlikar i samhällslivet. I centrum står inte fördelningen av materiella resurser i sig, utan hur denna fördelning i samspel med andra faktorer – inklusive maktordningar (såsom rasism och sexism) av strukturell och inte sällan informell karaktär – grundlägger ojämlikhet ifråga om social status och sårbarhet för underordning och förtryck. En bärande komponent i detta ideal om det jämlika medborgarskapet är frihet från dominans, i bemärkelsen frihet från godtycklig eller

icke-kontrollerad maktutövning, från att behöva förlita oss på andra människors nåd (*live at the mercy of another*) och kunna stå rakryggade inför varandra. För att människors liv inte ska styras av makthavares nyckfulla, hänsynslösa och oförutsägbara infall måste vi säkerställa att maktutövningen är transparent och står i samklang med de berördas intressen (Laborde 2008; Lovett 2010; Pettit 2014).

Människors arbetsvillkor har ofta en avgörande betydelse för deras möjlighet att delta på ett värdefullt sätt i samhällslivet och tillgå gemenskaper som lägger en grund i vardagslivet för social anknytning (*affiliation*), självförtroende, anseende och självrespekt. Dessa framstår ofta som primära nyttigheter i sin egen rätt, det vill säga de kan inte kompenseras med pengar eller andra materiella resurser (Gheaus & Herzog 2016). Samtidigt kan arbetsförhållanden som slitsamma arbetsmoment, dålig ledning samt svagt inflytande över arbetets innehåll och struktur direkt orsaka eller vidmakthålla problematiska statusskillnader som fortplantar sig långt bortom arbetsplatsen och ge upphov till hälsoproblem och negativ stress. Här finns alltså ett brett spektrum av rättvisefrågor som Rawlsbaserade och libertarianska teorier är illa rustade att hantera. Om vi ska kunna interagera som, identifiera oss som och erkänna varandra som jämlikar kan frågor om sociala rättigheter och fördelningen av materiella resurser inte frikopplas från en analys av hur arbetsplatser formar våra möjligheter att delta i samhällslivet, vår sociala status och frihet från godtycklig maktutövning. Är exempelvis arbetets villkor förenliga med ett egalitärt samhällsetos, det vill säga med jämlikhetsinriktade normer och attityder i människors vardagliga interaktion (Hsieh 2008)?

Om vi integrerar principer om rättvis resursfördelning i en analys av relationell jämlikhet blir det tydligt att friheten från dominans i arbetslivet, och möjligheten att i arbetet interagera som jämlikar, inte bara är en viktig rättvisefråga i den utsträckning som den påverkar fördelningen av tydligt mätbara primära nyttigheter såsom inkomst och förmögenhet. Jämlika arbetsplatser är också ett rättvisekrav i sig. Ett sådant teoretiskt perspektiv placerar makt och relationer i centrum för analysen istället för att reducera rättvisa till en fråga om att fördela materiella resurser enligt en eller annan formel (Anderson 2015; Lovett 2010).

Skillnaderna mellan relationell jämlikhet och teorier som fokuserar på resursfördelning ska dock inte överdrivas. Även de senare är i många fall öppna för att jämte inkomst, förmögenheter och så vidare även tillämpa jämlikhetsnormer på immateriella nyttigheter. En närmare läsning av Rawls visar till exempel att hans teori utgår från en bild av medborgare som fria och jämlika personer och från kravet på att samhällsstrukturen utformas på ett sätt som hos varje samhällsmedlem understödjer förmågan att leva ett gott liv, en styrka till självhävande och en känslighet för andras rättmätiga anspråk (*sense of justice*).

Rawls noterar att den sociala grunden för självrespekt, i en vid mening som inbegriper både ens tilltro till sitt eget moraliska värde som person och ens tilltro till sin egen förmåga att formulera och eftersträva meningsfulla mål, kanske är den viktigaste av alla primära nyttigheter och att den hänger samman med exempelvis socialt erkännande och meningsfullt arbete (Rawls 2001, 112). Om vi tar detta på allvar kräver det att vi undersöker hur olika arbetsorganisationer påverkar de förmågor, normer och förhållningssätt i vardagen som krävs för att förverkliga ett sådant jämlikhetsideal (O'Neill 2008).

Rawls nämner i en passage att vi kanske borde ge en särställning åt arbetarägda företag, om det är så att John Stuart Mill hade rätt i att denna organisationsform särskilt främjar de demokratiska dygder som ett rättvist samhälle vilar på (Rawls 2001, 178–179). Det är alltså tydligt att Rawls rättviseteori – betraktad som ett *work in progress* med åtskilliga lösa trådar – kan vara en resurs bland andra för att utveckla en mer relationellt inriktad rättviseteori, istället för att hanteras som en rival till detta projekt (se även White 2013). I det sammanhanget måste jag också konstatera att teorier som ställer relationell jämlikhet och icke-dominans i rättvisans centrum ofta är mycket öppet hållna och inte rimligen kan göra anspråk på att presentera fullständiga eller uttömmande rättviseteorier som kan ersätta fördelningsprinciper av det slag som Rawls förespråkar. Även om förutsättningarna att interagera som jämlikar borde inta en central roll i vårt tänkande om social rättvisa gör det inte att principer för att dämpa slumpens spelrum i fördelningen av materiella resurser förlorar sin rimlighet och relevans.

En annan begränsning hos Rawlsbaserade och vänsterlibertarianska teorier är frånvaron av en maktanalys som förbinder abstrakta rätt-

viseteoretiska principer med en mer empiriskt grundad förståelse av hur man kan förverkliga och upprätthålla en jämlikhetsinriktad fördelning. De har, kort sagt, begränsad praktisk samhällsrelevans. Man kan i en abstrakt skrivbordsutopi säga att vi borde ha ett samhälle som följer en eller annan uppsättning principer, som fixerar att alla ska ha vissa sociala rättigheter, och det ramverk för ekonomiskt utbyte som detta grundlägger. Det är en god början för att identifiera en allmän riktning för ens rättvisesträvanden, men det ger begränsad politisk vägledning här och nu. För att ett samhälle ska kunna leva upp till ett sådant ideal krävs starka kollektiva aktörer som kraftfullt driver på för att möjliggöra och vidmakthålla stabila majoriteter till stöd för sådana jämlikhetssträvanden. En akut fråga blir därför vilka sociala rörelser och strategier som bäst kan bidra till detta. I den empiriskt inriktade jämförande välfärdsstatsforskningen, och i studiet av politiska drivkrafter för jämlikhet, spelar till exempel klassmobilisering, fackliga organisationer och vänsterinriktade politiska partier en avgörande roll och framhålls ofta som nyckelvariabler i förklaringar till att vissa välfärdsstater ger mer omfattande sociala rättigheter än andra (Birnbaum m.fl. 2017; Korpi & Palme 1998).

Statsvetaren Alex Gourevitch, som just undersöker idealet om frihet från dominans med fokus på den politiska mobiliseringens nyckelroll, har nyligen kritiserat många filosofers allmänt hållna krav på en mer jämlik fördelning av materiella resurser för att vara politiskt missriktade (t.ex. Gourevitch 2016; Gourevitch & Stanczyk 2018). Exempelvis angriper han strategin att genom villkorslösa sociala rättigheter – såsom en allmän basinkomst – göra det möjligt för människor att frivilligt lämna arbetsmarknaden. En sådan reform har, som vi sett, presenterats i rättviseteoretisk litteratur – inte minst av filosofen Philippe Van Parijs – som ett sätt att i Rawls anda förbättra villkoren på de minst förmånliga befatningarna genom att ge människor en stärkt makt att säga nej till dem. Även vänsterlibertarianska filosofer har som sagt hävdats att villkorslösa sociala rättigheter skulle kunna säkerställa att varje person får sin individuella andel av de resurser som alla har rättmätiga anspråk på. Men att argumentera för en radikalt universalistisk välfärdspolitik som ett sätt att stärka enskilda arbetares ekonomi och förhandlingsmakt utgår, menar Gourevitch, från en verklighetsfrämmande syn på jämlikhetens

förutsättningar och är att börja i fel ände. Kapitalstarka grupper kommer aldrig frivilligt att bidra till att införa en radikalt omfördelande politik som tar ifrån dem resurser och makt. För att alls komma i närheten av en jämlik ekonomi och jämlika arbetsorganisationer krävs, menar han, först en omfattande mobilisering av underordnade grupper som kan framtvunga en genomgripande omfördelning, något som fordrar ett helt annat tänkesätt med fokus på kollektiva aktörers politiska röst (*voice*) snarare än individers möjlighet att säga nej eller gå sin väg (*exit*) (för distinktionen mellan *exit* och *voice*, se Hirschman 1970).

Med den insikten framstår krav på att individer i ett samhälle som är mycket ojämlikt ska ha resurser som tillåter dem att säga nej i bästa fall otillräckliga, i värsta fall kontraproduktiva – till exempel genom att de främjar individuella lösningar på bekostnad av kollektiva och därmed bidrar till att erodera snarare än att långsiktigt stärka sårbara gruppers maktbas (se Birnbaum & De Wispelaere 2020). Vägen framåt är istället, menar Gourevitch, kreativa och ihärdiga ansträngningar för att stödja arbetares kollektiva organisering.

Oavsett hur vi ser på Gourevitchs slutsatser om basinkomst tycks det klart att relationell jämlikhet tillhandahåller en mer lovande grund för att införliva denna känslighet för den kollektiva mobiliseringens avgörande roll i ett verklighetstillvänt rättvisetänkande och därmed identifiera praktiskt gångbara strategier. Genom att vi ställer maktbegreppet och kravet på frihet från dominans i centrum för analysen motiveras på ett naturligt sätt behovet av kanaler för deltagande och inflytande (*voice*) i varje sammanhang där otyglad makt utövas eller möjliggörs och grundläggande mänskliga intressen står på spel. Denna tyngdpunkt gör också att vår uppmärksamhet i den normativa analysen tydligt inriktas mot att identifiera vilka aktörer som i en sådan ojämlik situation kan tänkas stödja sårbara gruppers rätt att slippa utsättas för godtycklig maktutövning.

Välfärdspolitik för relationell jämlikhet: är basinkomst svaret?

Rawls rättviseteori, vänsterlibertarianismen och teorin om relationell jämlikhet ger olika övergripande svar på frågorna om huruvida social rättvisa kräver jämlika arbetsplatser och vilka aspekter av jämlikhet som bör stå i centrum för rättvisebedömningar i detta sammanhang. Relationell jämlikhet tillför en väsentlig dimension till bedömningen av om arbetsorganisationer är rättvisa och öppnar upp för andra, mer verklighetsförankrade politiska strategier för att främja rättvisa arbetsvillkor.

I detta sista avsnitt ska jag ta upp en aspekt av detta sista tema på ett mer djupgående sätt. Jag kommer att diskutera dels hur vi bör se på relationen mellan sorti (*exit*) och röst (*voice*) (Hirschman 1970) som strategier för relationell jämlikhet inom välfärdspolitik, dels – i ljuset av detta – om basinkomst trots allt kan vara ett användbart redskap för att få till stånd mer rättvisa arbetsplatser.

Har Gourevitch rätt när han framhåller röst-baserade strategiers självklara prioritet när rättvisa förstås i termer av relationell jämlikhet, och vilka slutsatser ska vi dra av detta för i vilken mån en basinkomst kan främja större jämlikhet inom arbetsorganisationer? Vid närmare granskning visar det sig att även många tolkningar av teorin om relationell jämlikhet hävdar att sociala rättigheter som underlättar att göra individuell sorti (*exit*) är en enkel och kanske rentav tillräcklig lösning på ett brett spektrum av samhällsproblem (se särskilt Lovett 2010). Man kan föreställa sig ett samhälle där individers möjligheter till sorti tack vare en omfattande välfärdspolitik har blivit så robusta och pålitliga att många möjligheter till maktmissbruk och utnyttjande har undanröjts genom en till synes enkel mekanism. I en situation där inkomsttryggheten är omfattande så att anställda och arbets sökande har en realistisk möjlighet att säga nej till jobb tvingas arbetsgivarna erbjuda högre löner eller på annat sätt förbättrade arbetsvillkor (Calnitsky 2018). Arbetsgivare som verkar på en marknad är beroende av att locka lojala och produktiva medarbetare med rätt kompetens. Om arbetsvillkoren är dåliga får arbetsgivarna svårt att hävda sig i konkurrensen om anställda.

Denna position motiveras också av tanken att en sådan modell för att uppnå frihet från dominans undviker problem som är förknippade

med lösningar som bygger på att reglera och övervaka i stor skala. En övertro på att lagstiftning eller krav på medbestämmande kan undanröja all dominans i arbetslivet kan i sig själv leda till dominans i form av överbyråkratisering, detaljstyrning och maktmissbruk. En villkorlös basinkomst åt alla tycks vara en enkel och obyråkratisk jämlikhetspolitik som verkar effektivt men diskret i bakgrunden (*voting with your feet*) och som i många fall gör mer högljudda protester och storskaliga konflikter överflödiga (Taylor 2017). För att återknytta till de tre sätt att se på arbete som jag diskuterade inledningsvis kan en basinkomst vara ett indirekt och frihetligt sätt att fördela möjligheterna till meningsfullt arbete och i bästa fall öppna dörrar till självförverkligande genom att låta arbetare själva utforma de arbetsplatser de vill ha, demokratiska eller inte (Lovett 2010).

Gourevitch har förstås en viktig poäng när han påpekar att vissa rättviseteoretiskt inspirerade pläderingar för basinkomst som ett sätt att erbjuda möjligheter till sorti är orealistiska och ger otillräckliga eller missriktade förslag på jämlikhetsreformer. Men mot bakgrund av den empiriska välfärdsstatsforskningen framstår hans argumentation som ensidig och hans negativa slutsatser som väl långtgående. Jag menar att det vore lika förhastat att betrakta sorti-strategier för jämlikhet som tillräckliga (se Lovett 2010) som att tillskriva röst-strategier motsvarande betydelse. En relationellt baserad jämlikhetsteori ger oss nycklar till att se sorti och röst som komplementära, snarare än rivaliserande, angreppssätt för att genom välfärdspolitik understödja jämlikhet i arbetslivet.

Kollektiv organisering är i allmänhet en nödvändig förutsättning för att öka jämlikheten. Men en annan viktig faktor är att förtroendet för offentliga institutioner som opartiska och icke-korrumperade gör det naturligt och meningsfullt för sociala rörelser att rikta sina krav på trygghet till staten snarare än till exempelvis familjer eller civilsamhället. Därtill finns ett kontinuerligt samspel där sociala rörelser kräver påverkar politikens inriktning och där offentliga institutioners utformning och utveckling i sin tur påverkar sårbara grupperns relativa makt (till exempel styrkeförhållandena mellan arbete och kapital) och medborgares tilltro till politiska lösningar (jfr Rothstein m.fl. 2012). Realistiska jämlikhetsinriktade åtgärdsförslag som riktas till offentliga institutioner kommer att se helt annorlunda ut än en jättelik, revolutionär fördelningsreform

som över en natt omstöper samhällets resurs- och maktfördelning. Varje reformsteg måste följaktligen bedömas såväl utifrån sina troliga omedelbara och mer långsiktiga effekter på exempelvis nyckelaktörers relativa styrka (till exempel fackföreningar) som utifrån institutioners förväntade kapacitet att tjäna rättvisemål över tid. Kan dessa steg bidra till fördelningseffekter som på kort och lång sikt gynnar de sämst ställda?

När vi ser till detta samspel blir bilden mer komplex. Sorti är inte bara en rival eller ett alternativ till röst-inriktade strategier, utan också ofta ett stöd för dem. Uttryckliga protester och klagomål får en helt annan kraft när den som framför dem har sorti-vapnet i sin hand. Motparten lyssnar mer aktivt och lyhört när de vet att om de bemöter protesterna med tystnad eller nonchalans riskerar de att bestraffas på ett kostsamt sätt (Calnitsky 2018; Okin 1989). Den som befinner sig i en ojämslälld relation får en annan möjlighet att sätta kraft bakom sina ord om hen har en möjlighet att gå sin väg utan att lida alltför stor ekonomisk eller social skada, och om bägge parterna är klart medvetna om detta. En central drivkraft bakom den relativt långtgående jämlikhet som svensk välfärdsolitik har förknippats med under många decennier tycks onekligen vara att den höga graden av dekommodifiering, alltså möjligheten att säkra sitt uppehälle oberoende av arbetsmarknaden, medför högre reservationslöner (den lägsta lön personer är beredda att acceptera vid en anställning) för mindre förmånliga jobb (Esping-Andersen 1990). Välfärdsstatens sociala rättigheter och arbetarnas makt hänger alltså intimt samman.

Är slutsatsen av allt detta att en kombination av sorti- och röststrategier för relationell jämlikhet skulle tjänas bäst av en basinkomst? När Gøsta Esping-Andersen i sin epokgörande studie (1990) underströk länken mellan en socialdemokratisk regimtyp, hög dekommodifiering och universell välfärd riktad till alla medborgare koncentrerade han sig på den inkomsttrygghet som socialförsäkringarna ger. Socialförsäkringarna är dock närmast definitionsmässigt kopplade till personers ställning på arbetsmarknaden. För att exempelvis kvalificera sig för arbetslöshetsersättning måste man ha arbetat en viss tid på ett tillräckligt sammanhållet sätt och stå till arbetsmarknadens förfogande. Det står i ett uppenbart spänningsförhållande till ambitionen att erbjuda en effektiv sorti-möjlighet för alla, och många av de mest sårbara grupperna

faller i praktiken utanför sådana påstått generella trygghetssystem.² Helt universella, villkorslösa, kontanta utbetalningar skulle kunna vara ett mer frigörande alternativ med större potential att systematiskt och konsekvent stärka de sämst ställdas förhandlingsposition (Calnitsky 2018).

Ett antal argument talar för att en basinkomst mer kraftfullt skulle förbättra de sämst ställdas maktposition. Erik Olin Wright (Wright 2004, 2010) menade att individuella sorti-möjligheter, och arbetsgivarnas oro för deras konsekvenser, till exempel i form av rekryteringssvårigheter och tryck på ohållbara, inflationsdrivande löneökningar, skulle ge dem ökade incitament att uppmuntra och tala med arbetarrörelsens kollektiva röst och därmed understödja facklig organisering. En ordnad och koordinerad förhandling är bättre än en månghövdad, oförutsägbar motpart och ständiga svårigheter att finna kompetent och lojal arbetskraft. Ett annat argument för att denna sorti-inriktade reform kan stärka en röst-baserad strategi grundad på kollektiv mobilisering är att den gör det lättare för arbetare att strejka eller göra motstånd mot exploaterande arbetsförhållanden.

Allmänt sett finns det också starka skäl att se en långtgående universalism – en generell välfärdspolitik med små eller inga motprestationskrav – som en beprövad metod för att bygga opartiska institutioner som lämnar minimalt utrymme för korrupcion eller diskriminering. Universella program, till exempel barnbidrag och allmänna pensioner, som når breda grupper utan komplicerad behovsprövning eller risk för godtyckliga prövningar, undviker en uppdelning mellan ”oss” och ”dem” och tenderar bland annat därför att åtnjuta starkt stöd bland befolkningen. Att en basinkomst undviker stigmatisering av nödställda och omfattar alla kan på så vis ses som en investering i opartiska institutioner för sammanhållning och tillit med medborgarskapet som grund, och därmed bidra till att bygga breda solida allianser till stöd för en ambitiös välfärdspolitik. Men sambandet mellan universalism och legitim välfärd låter sig inte reduceras till ”ju mer generella stödformer desto mer robust stöd för en omfattande och utjämnande välfärdsstat”. Som bland andra Bo Rothstein har framhållit (med stöd av Margaret Levis forskning) tycks en omfattande välfärdspolitik, och den beskattning den förutsätter, vila på ett villkorat samtycke (*contingent consent*) enligt logiken ”jag bidrar endast om jag känner mig tillräckligt förvissad om

att andra gör detsamma”. Därför kan det behövas vissa krav på motprestation för att den som behöver samhällets stöd inte ska uppfattas som fripassagerare (Rothstein m.fl. 2012). Dessutom kan mer begränsade socialförsäkringar som vilar på villkor och motprestationskrav erbjuda högre ersättningsnivåer, vilket är en förutsättning för att mer välbeställda grupper ska kunna dra nytta av välfärdsstaten vid inkomstbortfall istället för att vara beroende av privata försäkringar. Det kan stärka alliansbyggandet mellan låg- och medelinkomsttagare till stöd för en omfattande välfärdsstat (Korpi & Palme 1998).

Det är med dessa mekanismer i åtanke en öppen fråga vilken legitimitet som utbetalningar till vuxna, arbetsföra personer helt utan motprestationskrav skulle åtnjuta. Men även om frågan för oss ut i delvis okänd terräng saknar vi inte helt empirisk grund för att belysa den. Alaskas investeringsfond (Alaska Permanent Fund), baserad på intäkter från delstatens oljefyndigheter, har gjort årliga utdelningar till varje fast bosatt invånare i delstaten sedan början av 1980-talet. Den väldiga populariteten hos denna medborgarutdelning har länge gjort det politiskt omöjligt att skära i eller överväga alternativa sätt att använda dessa medel (Widerquist & Howard 2012). Det illustrerar inte bara kopplingen mellan universalism och legitimitet utan också att när pengarna kommer från avkastningen av gemensamma tillgångar (snarare än lönebeskattning) vänds argumentet om villkorligt samtycke till basinkomstens fördel. Den rättviseuppfattning som förknippas med beskattning av arbetsinkomster med exploatering blir helt enkelt irrelevant. Frågan blir istället: Varför skulle vissa ha större rätt till dessa tillgångar än andra? Kan man förvänta sig att människor är lojala mot och bidrar till en ordning som förvägrar dem deras rättmätiga andel av de gemensamma tillgångarna?

I staden Dauphin i Kanada genomfördes under andra halvan av 1970-talet det så kallade Mincome-experimentet, det hittills enda försöket med att införa en garanterad villkorslös minimiinkomst i ett rikt land. Eftersom alla invånare var berättigade till inkomsten sågs det inte som något stigmatiserande eller skamfyllt att motta den. Försöket tycks ha haft tydligt positiva hälsoeffekter (Forget 2011) och också viss inverkan på fattigas förhandlingsposition på arbetsmarknaden (Calnitsky 2018).³ Något fler använde denna trygghet för att arbeta mindre eller tacka nej

till ofördelaktiga jobberbudanden, och detta tycks ha lett till att lönerna blivit högre i Dauphin jämfört med i experimentets kontrollgrupp. När experimentet hade satt sig och aktörer börjat anpassa sig förefaller den stärkta sorti-möjligheten faktiskt ha bidragit till ökad makt för låginkomsttagare och konkreta resultat i form av bättre arbetsvillkor.

Om en basinkomst införs i ett sammanhang där skatter, regelverk och inte minst övrig välfärdsservice är relativt oförändrade (som i många experiment och pilotprojekt med basinkomstliknande system) och nivån är tillräcklig för att verkligen möjliggöra sorti förbättras sannolikt de sämst ställdas möjligheter att ställa krav på jämlika arbetsplatser. Kruket är att en fullt genomförd och hållbart finansierad basinkomst förutsätter besparingar på andra områden och/eller större skatteintäkter, annars blir basinkomsten för låg för att täcka grundläggande behov. Med en basinkomst på en någorlunda realistisk nivå (i det experiment som genomfördes i Finland 2017–2018 sattes den till 560 euro per månad) är vi fortsatt beroende av våra jobb och vår ställning på arbetsmarknaden. Vi har inte råd att säga nej till arbete om vi då riskerar att inte kunna betala våra lån, försörja våra barn, få en fullgod pension et cetera i händelse av arbetslöshet eller sjukdom. Och om hot om sorti inte framstår som trovärdiga för arbetsgivarna behöver de inte tillmötesgå arbetarnas krav för att kunna få eller behålla sina anställda (Birnbäum & De Wispelaere 2020).

Basinkomst ger ett slags idealtypisk referenspunkt i diskussionen om sorti – en hypotetisk, yttersta pol på en skala av mer eller mindre radikala former av universalism. När resonemang om generell välfärd, sorti och röst knyts till praktisk politik och budgetrestriktioner blottläggs målkonflikter mellan tre dimensioner av universalism som alla är väsentliga för att understödja den dynamik som Calnitsky och Wright hänvisar till i sina argument för att basinkomst stödjer sårbara grupperns ställning på arbetsmarknaden. En basinkomst är (a) helt utan motprestationskrav och (b) maximalt heltäckande men når åtminstone inte på kort sikt upp till (c) en nivå som är tillräcklig för att tillgodose grundläggande behov. Traditionella socialförsäkringar ställer vissa motprestationskrav och är inte lika heltäckande men har just uppenbar styrka ifråga om nivå. Fullständig villkorlöshet och fullständigt heltäckande system är helt enkelt besvärliga att uppnå om vi också vill

ha en nivå som är tillräckligt hög för att i praktiken möjliggöra sorti, åtminstone i mer radikal form.

I utformningen av välfärdspolitiska åtgärder för jämlika arbetsplatser är det rimligt att försöka uppfylla alla dessa mål relativt väl snarare än att prioritera två av dem på bekostnad av ett tredje. När vi försöker identifiera strategier för relationell jämlikhet har vi alltså goda skäl att hämta inspiration från de argument och visioner som knyts till basinkomst men samtidigt ställa oss tveksamma till att ett renodlat basinkomstsystem på kort sikt skulle vara optimalt för att ge sårbara arbetare stärkt förhandlingsmakt och skapa ett mer jämlikt arbetsliv.

Noter

- 1 För mig är det oklart varför arbetet – om detta begrepp ska ha en mer precis innebörd än ”meningsfull verksamhet” i största allmänhet – för alla ska inta en särställning i ett verkligt gott liv. Det är svårt att säga att den som föredrar att ägna större delen av sina dagar åt att surfa, läsa böcker, pyssla i sin trädgård, eller åt att baka eller spela pingis med sina barn inte förstår sitt eget bästa.
- 2 Full sysselsättning ger ett annat slags sorti-möjlighet genom att säkerställa att det alltid finns andra jobb, och begränsar därmed den disciplinerande makten i hotet att sparka någon. Men i den rådande miljökrisen kan inte jämlikhetspolitiken förlita sig på expanderande produktionsvolymen och växande ekologiska fotavtryck.
- 3 Det har gjorts andra experiment med basinkomst, men antingen har mottagarna varit geografiskt utspridda (till exempel i Finland), eller så har alla i en by eller stad omfattats men beloppen har varit så låga och omständigheterna så annorlunda att resultat inte kan generaliseras till rika välfärdsstater (till exempel i Indien och Namibia) (för en översikt och diskussion, se Van Parijs & Vanderborght 2017, 138–144).

Referenser

- Acker, J. (2006). ”Inequality regimes: Gender, class, and race in organizations”, *Gender & Society* 20(4):441–464.
- Anderson, E. (2015) ”Equality and freedom in the workplace: Recovering republican insights”, *Social Philosophy and Policy* 31(2):48–69.
- Anderson, E. (2017) *Private government: How employers rule our lives (and why we don't talk about It)*. Princeton: Princeton University Press.
- Arnold, S. (2012) ”The difference principle at work”, *Journal of Political Philosophy* 20(1):94–118.
- Birnbaum, S. (2012) *Basic income reconsidered: Social justice, Liberalism, and the demands of equality*. New York: Palgrave.

- Birnbaum, S. (2021) "Equality of opportunity and the precarization of labour markets" *European Journal of Political Theory*, 20(2):187–207.
- Birnbaum, S. & De Wispelaere, J. (2020) "Exit strategy or exit trap? Basic income and the 'power to say no' in the age of precarious employment, *Socio-Economic Review*, <https://doi.org/10.1093/ser/mwaa002>.
- Birnbaum, S., Ferrarini, T., Nelson, K. & Palme, J. (2017) *The generational welfare contract: Justice, institutions and outcomes*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Calnitsky, D. (2018) "The employer response to the guaranteed annual income", *socio-economic review* 18(2):493–517. [mwy009](https://doi.org/10.1093/ser/mwy009), <https://doi.org/10.1093/ser/mwy009>.
- Cohen, G.A. (2008) *Rescuing justice and equality*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Dworkin, R. (2000) *Sovereign virtue: The theory and practice of equality*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Elford, G. (2017) "Survey article: Relational equality and distribution", *Journal of Political Philosophy*, 25: e80–e99. doi:10.1111/jopp.12139.
- Esping-Andersen, G. (1990) *The three worlds of welfare capitalism*. Princeton: Princeton University Press.
- Forget, E. (2011) "The town with no poverty: The health effects of a Canadian guaranteed annual income field experiment", *Canadian Public Policy* 37(3):283–305.
- Gheaus, A. & Herzog, L. (2016) "The goods of work (other than money!)", *Journal of Social Philosophy* 47(1):70–89.
- Gourevitch, A. (2016) "The limits of a basic income: Means and ends of workplace democracy", *Basic Income Studies* 11(1):17–28.
- Gourevitch, A. & Stanczyk, L. (2018) "The basic income illusion", *Catalyst* 1(4).
- Hirschman, A. (1970) *Exit, voice, and loyalty: Responses to decline in firms, organizations, and states*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Hsieh, N. (2008) "Survey article: Justice in production", *Journal of Political Philosophy* 16(1):72–100.
- Korpi, W. & Palme, J. (1998) "The paradox of redistribution and strategies of equality: Welfare state institutions, inequality, and poverty in the western countries", *American Sociological Review* 63(5):661–687.
- Kymlicka, W. (2002) *Contemporary political philosophy*. Andra upplagan. Oxford: Oxford University Press.
- Laborde, C. (2008) *Critical republicanism*. Oxford: Oxford University Press.
- Lippert-Rasmussen, K. (2018) *Relational egalitarianism: Living as equals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lovett, F. (2010) *A general theory of domination and justice*. Oxford: Oxford University Press.
- Nozick, R. (1974) *Anarchy, state and utopia*. New York: Basic Books.
- Okin, S.M. (1989) *Justice, gender, and the family*. New York: Basic Books.
- O'Neill, M. (2008) "Three Rawlsian routes towards economic democracy", *Revue de Philosophie Économique* 9(1):29–55.
- Pettit, P. (2014) *Just freedom: A moral compass for a complex world*. New York: Norton.
- Rawls, J. (1971) *A theory of justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Rawls, J. (1996) *En teori om rättvisa*. Göteborg: Daidalos.

- Rawls, J. (2001) *Justice as fairness: A restatement*. Cambridge, MA: Belknap Press.
- Roemer, J. (2010) "Incentive provision and coordination as market functions", *Journal of Labour Market Research* 43(1):6–16.
- Rothstein, B., Sammani, M. & Teorell, J. (2012) "Explaining the welfare state: power resources vs. the quality of government", *European Political Science Review* 4(1):1–28.
- Steiner, H. (1994) *An essay on rights*. Oxford: Blackwell.
- Taylor, R.S. (2017) *Exit left: Markets and mobility in republican thought*. Oxford: Oxford University Press.
- Vallentyne P. (2012) "Libertarianism and the justice of a basic income", *Basic Income Studies* 6(2):1–11.
- Vallentyne, P. & Steiner, H. (red.) (2000) *Left-libertarianism and its critics: The contemporary debate*. New York: Palgrave.
- Van Parijs, P. (2003) "Difference principles". I S. Freeman (red.) *The Cambridge Companion to Rawls*. Cambridge & New York: Cambridge University Press.
- Van Parijs, P. & Vanderborght, Y. (2017) *Basic income: A radical proposal for a free society and a sane economy*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- White, S. (2013) "Democratic equality as a work-in-progress". I J. Mandle & D.A. Reidy (red.), *A Companion to Rawls*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Widerquist, K. & Howard, M. (2012) *Alaska's permanent fund dividend: Examining its suitability as a model*. New York: Palgrave Macmillan.
- Wright, E.O. (2004) "Basic income, stakeholder grants, and class analysis", *Politics and Society* 32(1):79–87.
- Wright, E.O. (2010) *Envisioning real utopias*. London: Verso.